

SOVET DAVRI SOLIQ SIYOSATI TARIXIY MASALALARDA

Bobaqulova Anora Umidjon qizi

Nizomiy nomidagi TDPU Tarix fakulteti,

Tarix yo'nalishi 402-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sovet Ittifoqi davrida olib borilgan soliq siyosatining shakllanishi va rivojlanishi tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Maqola Sovet iqtisodiy modelida soliq siyosatining ahamiyati, uning jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni ta'minlashdagi roli va uzoq muddatli natijalari haqida ilmiy tahlil beradi. Shuningdek, siyosatning ijobiy va salbiy oqibatlari tarixiy voqealar asosida ochib beriladi.

Kirish. Dunyo tarixi tajribasidan ma'lumki, soliqlar qadimdan jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lib, turli ko'rinishda, zamon va makonda o'ziga xos xususiyat kasb etib, turi, miqdori, hajmi jihatidan doimiy ravishda o'zgarib turgan. Bu jarayonda soliqlarning ilmiy nazariyalari ko'plab davlatlar iqtisodini ko'tarilishi va rivojlanishiga munosib hissa qo'shdi. Natijada dunyoning deyarli barcha davlatlarida soliq siyosatida o'zgarishlar sodir bo'ldi. Biroq ba'zi davlatlarda o'zgarishlar amaldagi soliq undirilish tizimining asoslariga dahl qilmagan bo'lsa, boshqa davlatlarda jamiyat taraqqiyotining amalda o'zgargan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy shartlari bilan soliq munosabatlari o'rtasida yuzaga kelgan nomutanosiblik sababli soliq siyosatining printsipl asoslari qayta ko'rib chiqildi. Jumladan, XX asrda sotsialistik davlatlarning barchasida, Sharqiy Germaniyada ham daromad solig'i stavkalari kamaytirildi, ba'zilar bekor qilindi, ayrim davlatlarda esa xususiy tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish va xorij kapitallarini jalb qilish bo'yicha soliq imtiyozlari kiritildi. Biroq imtiyozli soliq undirish tizimi chinakam kapitallar kiritilishini to'liq rag'batlantira olmadi.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, soliq siyosatidagi o'zgarishlar ma'lum ma'noda davlatning iqtisodiyoti, siyosati va mafkurasida sodir bo'lgan tanaffuslarda aks etadi. Shuningdek, soliqlar iqtisod rivojlanganligi, davlatning mustahkamligi, davlat funktsiyalarining kenglik doirasi, iqtisod rivojiga ta'sirlarning kuchaytirilishiga ko'ra shakllandi va takomillashib bordi. Tabiiyki, soliqlarning roli va ahamiyati borasida bu turdagi nazariy asoslanishlar bir necha yillar va hatto asrlar o'tishi bilan iqtisodiy

munosabatlar murakkablashuvi va shunga bogʻliq holda davlatning muvofiqlashtiruv rolining kuchayishi taʼsirida birmuncha oʻzgardi. Buning natijasida soliq solishning yangi ilmiy nazariyalari paydo boʻldi. SSSRda soliq siyosati ikki maqsadni: moliyaviy – urushlar natijasida barbod boʻlgan iqtisodni koʻtarish uchun moliyaviy bazani shakllantirish hamda kuchli bozor munosabatlariga asoslangan davlatlarning shahar va qishloqlarida osha davlatlar moddiy pozitsiyasini kuchsizlantirish, soliq solishning maksimal ogʻirligini aholining oʻziga toʻq qatlamiga yuklash, parallel ravishda proletariat, kambagʻal dehqonlar, yollanib ishlovchilar uchun soliq yuklamalarini minimallashtirish vazifalarini bajarishi lozim edi. Oʻz navbatida, bunday holat XX asrning 20-yillarida bolsheviklar hukumati tuzilgan hududlarda koʻzga yaqqol tashlandi.

“Joylarda sovet hokimiyati oʻrnatilib, uning mustahkamlanishi jarayonida boshlangan yangi iqtisodiy siyosat (NEP) davrida (asosan 1921-1924-yillarda) avval bekor qilingan soliq tizimiga qaytish zarurati paydo boʻldi. V.Lenin tomonidan ishlab chiqilgan yangi iqtisodiy siyosatni (NEP) joriy etish bilan sovet davlatining soliq tizimi ham ishlab chiqildi. Biroq bu jarayonda, mamlakatdagi mutlaqo yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, sanoatning deyarli toʻliq milliyashtirilishi, urushlar natijasidagi iqtisodiy tanazzullik, aholining sinfiy tarkibidagi oʻzgarish va boshqa omillar ham hisobga olinishi kerak edi. Bundan tashqari, urushdan keyin mamlakat iqtisodiyotini tiklash jarayonida muhim rol oʻynagan xususiy sektorga ortiqcha soliq solinishiga yoʻl qoʻymaslik kerak edi. Natijada soliqlar yordamida yangi iqtisodiy siyosat yillari byudjet tanqisligi va pul chiqarish qisman boʻlsada kamaydi.”¹ Yangi iqtisodiy siyosat davrida egri soliqlar isteʼmol tovarlariga aksiz tartibida toʻlangan va ular davlatning barcha daromadlarining 11-20 foizini tashkil qilgan. Egri soliqlarga vino, gugurt, tamaki mahsulotlari, gilza, spirt, asal, tuz, shakar, qahva, kovushlar uchun ishlab chiqaruvchi –korxonalardan undiriladigan aksizlar, kinofilmlar namoyishi uchun soliq kinoseanslarga sotilgan chiptalar savdosidan tushgan umumiy yigʻimlari kirgan. Sovet hukumatining 1928-yil 21-apreldagi Yagona qishloq xoʻjalik soliqlari yangi asoslari toʻgʻrisidagi va 1929-yil 8-fevraldagi Yagona qishloq xoʻjalik soligʻi va oʻrtahol dehqonlar soliqlarini yengillashtirish toʻgʻrisidagi qonunlari qishloqda

¹ Ушак Н.В. Теория и история налогообложения. Учеб пособ. / Н.В.Ушак. – Москва: Кнорус, 2009. – С.231

xususiy mulkchilikni tugatib, davlatga qaram bo'lgan kolxoz-kooperativ xo'jaliklari tuzishga qaratilgan siyosatning boshlanishiga asos bo'ldi. Qishloq xo'jaligida yerning haqiqiy egasi bo'lgan yakka tartibdagi dehqon xo'jaliklarini tugatish esa soliq vositalari orqali amalga oshirila boshlandi. Masalan, 1929 yilda butun xo'jaliklarning 35 foizini tashkil etgan kambag'al xo'jaliklari soliqlardan to'la ozod etilgani holda 4 foizni tashkil etgan boy quloq xo'jaliklari butun soliq yig'iminin 45 foizini to'ladilar. Bu davrda boy quloq xo'jaliklari daromadlaridan 70 foizgacha soliq to'lagan bo'lsalar, Yakka xo'jaliklar solig'i qonuniga binoan ular 100 foizli daromaddan 200 foiz soliq to'laydigan bo'ldilar. Soliq islohotlarining navbatdagi bosqichi 1930-1932-yillarga to'g'ri keladi. Bu byudjetga to'lanadigan to'lovlarning ko'payishiga barham berdi. Ijtimoiylashtirilgan sektorda ilgari mavjud bo'lgan 60 dan ortiq soliq va to'lov bekor qilinib, 6 ta majburiy soliq va to'lov, jumladan, iqtisodiyotning umumiy sektoridagi korxonalardan keladigan soliq, davlat tashkilotlaridan keladigan soliq, jamoatchilik tashkilotlaridan keladigan soliq, yagona davlat boji, xususiy ishlab chiqarishdan keladigan soliq hamda aholi daromad solig'idan – iborat qilib belgilandi. Davlat byudjeti mamlakatning kirim va chiqimining asosiy ko'rsatkichi bo'lishi bilan birga mablag'larni qayta taqsimlovchi ulkan moliyaviy mexanizm bo'lib, sovet davlatida davlat byudjeti quyidagi pog'onalardan iborat bo'ldi. Birinchi pog'ona – ittifoq byudjeti, ikkinchi pog'ona – ittifoqdosh respublikalar byudjeti, uchinchi pog'ona – mahalliy byudjetlar. Ushbu tizimda daromadlar quyidan yuqoriga, taqsimot esa yuqoridan quyiga qarab amalga oshirildi. Urush yillari davlat byudjetidagi holat soliqlarni oshirish, to'lovlarni undirish ehtiyojlarini keltirib chiqardi. Masalan, mahalliy byudjetlar soliq va daromadlardan ma'lum qismini o'zlariga olib qolib, qolganini respublikalar byudjetiga o'tkazganlar. "1942-yili bu jarayonlar O'zbekistonda quyidagi ko'rinishda bo'lgan. Aholi daromad solig'idan – 2,5 foiz, davlat zayomi summasidan – 1,5 foiz, MTSlar daromadlaridan – 10 foiz, kolxozchi dehqonlar solig'idan – 2,5 foiz kabilar mahalliy byudjet daromadlari hisobiga olib qolingan. Byudjet harajatlari bo'lsa yildan – yilga oshib bordi. Davlat byudjeti 180 mlrd. rubldan 1940-yilda 165 mlrd. rublga, 1942-

yilda ishlab chiqarishdan keladigan daromadning kamayishi bilan 158 mlrd. rubldan 108 mlrd rublga tushib qoldi.”²

Xulosa

Sovet davrida amalga oshirilgan soliq siyosati iqtisodiyotni markazlashgan holda boshqarish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qilgan. Soliqlar orqali davlat sanoat va qishloq xo'jaligini moliyaviy qo'llab-quvvatladi, ijtimoiy sohalarni ta'lim, sog'liqni saqlash va madaniyatni rivojlantirish uchun zarur mablag'larni safarbar etdi. Shu bilan birga, soliq siyosatining haddan tashqari qattiqligi va qishloq xo'jaligiga yuklangan og'ir soliq yuki jamiyatda noroziliklarni keltirib chiqardi hamda ayrim ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni kuchaytirdi. Umuman olganda, sovet soliq siyosati o'z davrida iqtisodiy barqarorlik va davlat manfaatlarini ta'minlashda muhim rol o'ynagan, ammo uzoq muddatda iqtisodiy erkinlik va rivojlanish imkoniyatlarini cheklab qo'ygan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. Sharq.T., 2000. – 36
2. Bobobekov X, Karimov III. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. IQTISOD-MOLIYA. T., 2000. –122 b
3. Ziyodulla Muqimov Shayboniylar davlati va huquqi. Toshkent. Sharq. 2007.154 b.
4. Mamanazarov A. Soliq siyosati. T. —Moliya . 2003. – 6 b.
5. Oblomurov N., Tolipov F. O'zbekistonda soliqlar tarixi. – Toshkent, Iqtisod-Moliya. 2009. – 110 b.
6. Tursunov X . O'zbekiston SSR tarixi. T., Qizil gvardiya. 1982.- 41 b.

² Bobojonov X. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston iqtisodiyotidagi transformatsion jarayonlar. Tarix.fan.bo'yicha fal.dokt. (PhD) diss. ... – Toshkent, 2018. – 104 bet.